

Het oude en het nieuwe leren

Leerpsychologische aspecten van de vernieuwingen in het onderwijs

Jacques Haenen & Hans Wessels

verschenen in: H. Wientjes & H. Tuithof (red.), *Zij gaan naar school als gaan ze emigreren. Het nieuwe leren besproken op het IVLOS* (pp. 27-30). Utrecht: IVLOS, Universiteit Utrecht, 2005.

De vernieuwingen in het onderwijs brengen de gemoederen in beweging en halen pers en media. Belangrijke thema's van de laatste tijd waren veiligheid en segregatie en nu is er het thema leren bijgekomen. Het 'nieuwe leren' is een actueel en cultureel vraagstuk geworden waar we voorlopig nog niet over zijn uitgepraat. En zo hoort het ook, leren raakt iedereen, dus iedereen heeft er een mening over. Maar wat is 'leren' eigenlijk en waarom worden er steeds nieuwe accenten gelegd? En gaat het alleen over nieuwe accenten of is er sprake van principiële verschillen met het oude leren?

Veel vormen van leren

Gewoon leren lijkt niet meer te bestaan, als er sprake is van leren worden daar steeds fraaie betekenissen aan verbonden als natuurlijk leren, authentiek leren, zelfstandig leren, construerend leren, actief leren, betekenisvol leren, in ieder geval: nieuw leren, alsof er ook oud leren was. Het ligt voor de hand dat het leren vanuit steeds nieuwe invalshoeken wordt uitgevonden, veel begeleiders in het onderwijsveld verdienen daarmee hun geld. Logisch, want leren is één van de menselijke basisfuncties die net als geheugen, waarnemen, taal niet aan één vorm gebonden is. Je kunt op veel manieren leren en, zoals de één het doet, zal iemand anders het zeker niet kunnen. Om nog maar te zwijgen van het leren binnen de verschillende domeinen. Leren praten, leren fietsen, leren je schoenveters strikken (misschien wel je eerste diploma!), leren met andere rekening houden zijn andere processen dan leren oplossen van wiskundige problemen, leren samenvatten, vreemde talen leren etc. In ieder geval geldt voor al deze leerprocessen dat de eigen en zelfstandige activiteit van leerlingen belangrijk is voor de kwaliteit van het leren. Bovendien is de kwaliteit van deze leerprocessen ook van belang om als mondige burger aan onze complexe samenleving te kunnen deelnemen.

Hier ligt dan ook de achtergrond van de vernieuwingen in het onderwijs. Onze samenleving verandert zo intensief en zo snel (globalisering, één Europa, mobiliteit, de rol van kennis), dat onderwijs daarbij niet achter kan blijven. Vernieuwingen zijn noodzakelijk om te voorkomen dat "onze kinderen naar school gaan om te zien hoe het vroeger was". Bovendien moeten leerlingen zich thuis kunnen voelen in een leeromgeving die aansluit bij en herkenbaar is vanuit hun eigen belevingswereld. Beide facetten (veranderende samenleving en veranderende leerlingen) vragen dus om veranderingen in de organisatie en inhoud van het onderwijs. Wat kenmerkt deze verandering?

Zelfstandig leren

Een belangrijke verandering in het onderwijs is dat de autonomie en zelfstandigheid van leerlingen zijn vergroot. Dat vloeit voort uit één van de centrale principes van de onderwijsvernieuwing, namelijk dat het huidige onderwijs is ingericht op basis van zelfstandig leren. In de bovenbouw van havo en vwo heeft dat geleid tot de invoering van het begrip 'studielast'. Dit houdt in dat van de leerlingen een inspanningsverplichting wordt verwacht. Naast de directe contacturen met de docent tijdens de les, wordt van de leerling

tijdsinvestering gevraagd (huiswerk, zelfstudie, groepswerk, excursies, eigen initiatieven). De gemiddelde leerling heeft daarvoor op jaarbasis een studielast van 1600 uur (40 werkweken van 40 uur), althans op papier. Het is de bedoeling dat tijdens de lessen door de docent, samen met de leerlingen, de basis wordt gelegd voor een heel scala aan activiteiten, waardoor de leerstof ook lós van de docent en buiten de les verwerkt en toegepast wordt. Veel moderne leergangen bieden al mogelijkheden om zelfstandig met het boek te werken. En om al die zelfstandigheid in goede banen te leiden, maken veel docenten, al of niet schoolbreed, gebruik van studiewijzers, vaak in de vorm van week- en periodeplanners. Daarin wordt globaal aangegeven welke activiteiten van de leerlingen verwacht wordt. Figuur 1 geeft een concreet voorbeeld van zo'n studiewijzer in gebruik op het Hermann Wesselink College in Amsterdam. Deze studiewijzer illustreert hoe leren er tegenwoordig uitziet en welke activiteiten daarbij aan bod kunnen komen.

**HERMANN
WESSELINK**
College

EEN SCHOOL WAAR IEDEREEN GELIJK IS, MAAR NIEMAND HETZELFDE

<p>LEERLINGEN</p> <p>WEB BASED LEARNING</p> <p>DECANAAT</p> <p>MEDIATHEEK</p> <p>VAKKEN</p> <p>STUDIEWIJZER STEDENBEURS</p> <p>EXAMENREGLEMENT</p> <p>EXAMENUITSLAGEN</p> <p>EXAMENLINKS</p> <p>'DE TAFELEEND'</p> <p>FEESTCOMMISSIE</p> <p>FILMLIGA</p> <p>HOME</p>	<p>STUDIEWIJZER STEDENBEURS V3, H3, TL3</p> <p>Opzet: Elke klas wordt verdeeld in groepen en elke groep verdiept zich in een bepaalde stad. Daarbij moeten jullie aandacht besteden aan:</p> <ul style="list-style-type: none"> • geschiedenis en monumenten • ligging, klimaat en landschap • bereikbaarheid, toeristische bezienswaardigheden en faciliteiten (campings, hotels e.d.) • economie/belangrijkste bron van inkomsten • bevolking: gewoontes, gebruiken • muziek en gerechten uit de streek <p>Aanpak:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zorg ervoor dat je goed in je groepje samenwerkt. Zorg voor een goede taakverdeling, maak duidelijke afspraken en maak een tijdpad. 2. Verzamel informatie via internet, mediatheek, verkeersbureaus, ambassades, Kamers van Koophandel, vakdocenten ak, gs, ec, mu, etc. etc. 3. Bereid de presentatie voor. De presentatie wordt gehouden in de klas en in de vorm van een stedenbeurs (zie ook hieronder) 4. De presentatie in de klas wordt gehouden in de betreffende vreemde taal. 5. Geschreven informatie moet in de taal van het land geformuleerd zijn. <p>Presentatie: De presentatie in de klassen wordt ingedeeld door je eigen vakdocent. Op vrijdag 4 februari 2005 vindt de stedenbeurs plaats. Elk groepje richt 's ochtends (van 8.30 tot 10.00 uur) een kraam in. Om 10.30 uur beginnen de presentaties. De 'kraam' wordt bij toerbeurt door jullie (twee leerlingen van je groepje) bemand. De andere leerlingen kunnen rondlopen en de andere kramen bekijken. Ook genodigden (zoals (groot)ouders, docenten, de pers, ambassadeurs, enz.) lopen rond.</p> <p>Beoordeling: Een jury beoordeelt alle kramen. De beste kraam per klas en per taal krijgt een prijs! Daarnaast wordt elke kraam beoordeeld en becijferd door vakdocenten. Dit cijfer telt - samen met het cijfer voor de presentatie in de klas - mee als proefwerkcijfer voor de tweede periode. Ook voor de opdrachten krijg je een (so-)cijfer.</p> <p>Tot slot: Je kunt natuurlijk altijd voor vragen bij je vakdocent terecht. Deze kan ook aanvullingen of aanpassingen op deze studiewijzer geven.</p> <p>Attentie: Gebruik voor je planning ook de checklist!</p>	
---	--	--

Figuur 1. Voorbeeld van een studiewijzer in gebruik op het Hermann Wesselink College in Amsterdam.

Het gaat om activiteiten in het kader van praktische opdrachten, werkstukken maken, bronnen raadplegen, op internet zoeken, webquests uitvoeren en presentaties voorbereiden. In ieder geval gaat het steeds om activiteiten die vragen om kennis en vaardigheden die niet specifiek aan één schoolvak zijn gebonden. Dat is dan ook meteen één van de grote problemen in het huidige onderwijs. Leerlingen worden geacht te beschikken over vaardigheden die binnen geen enkel schoolvak worden onderwezen. Natuurlijk worden wel binnen elk schoolvak aanwijzingen gegeven om die vaardigheden te ontwikkelen. Nederlands en Filosofie doen aan tekstanalyse, debatteren en spreekvaardigheid, maar dat is niet direct toepasbaar bij Frans of Wiskunde. Geschiedenis oefent bronnenonderzoek en meningsvorming, wat ook bruikbaar is bij Maatschappijleer en Economie, maar bij Economie vraagt bronnenonderzoek weer het kunnen lezen van grafieken en staatjes, wat bij de bètavakken geleerd wordt. Zo grijpen alle vakken in elkaar, maar veel samenwerking tussen de vakken is er nog niet. De schoolvakken zijn nog steeds versnipperd en van elkaar gescheiden. Op dat gebied valt nog veel winst te boeken en wat op het HWC gebeurt zien we ook op veel andere scholen gebeuren.

We moeten overigens niet vergeten dat dit probleem altijd al gespeeld heeft en veel docenten daar eigen oplossingen voor hebben. Goeie docenten doen naast kennisoverdracht ook aan vaardigheidstraining: bij de talen spreekbeurten, bij de bètavakken zuiver meten en verslag doen, bij de zaakvakken interviews houden en bronnenonderzoek, etc. Ervaren docenten geven hun leerlingen daarbij al veel zelfstandigheid. Sommige onderwijsvormen, zoals Montessori en Dalton, gingen daar nog verder in, door leerlingen ook nog te laten oefenen met de allermoeilijkste vaardigheid: het zelfstandig kunnen plannen. Kortom, docenten die bewust en bezielde hun vak uitoefenen, hebben hun leerlingen altijd al in de nodige vaardigheden getraind. Voor een deel gaat de discussie over het nieuwe leren dus over oude wijn in nieuwe zakken.

Het effectief en efficiënt leren uitvoeren van al die vakoverstijgende vaardigheden is een belangrijke doelstelling van het nieuwe leren. Om dat doel te realiseren verandert de organisatie van het onderwijs. De lezers van dit artikel kregen nog gewoon schoolvakken met een lessentabel met lesuren. Door meer nadruk te leggen op zelfstandigheid is dat aan het veranderen. Scholen werken met andere roosters waarin ook ruimte is voor zelfwerkzaamheid, overleg tussen leerlingen onderling, voorbereidingstijd. In het rooster heet dat banduren, keuzewerktijd, z-uren etc. Dit nieuwe jargon is één van de opvallende aspecten van het 'nieuwe leren'. Overigens is deze ontwikkeling harder gegaan in het vmbo en mbo, daar lopen al veel projecten waarin schoolvakken bij elkaar gebundeld worden en leerlingen werken aan praktische, levensechte opdrachten, soms al in overleg met opdrachtgevers en beoordelaars van buiten het onderwijs. Die ontwikkeling is al jaren aan de gang, maar nu dat doorsijpelt naar het voortgezet onderwijs in havo/vwo wordt het opeens een punt van maatschappelijke discussie. Dan laten zich opeens allerlei mensen horen die gemakkelijk toegang hebben tot journalistiek en media en doorgaans zijn dat mensen die zelf uit dat type onderwijs zijn voortgekomen. Ook zij zullen de komende tijd worden bijgepraat, want er liggen nu plannen op tafel om de hele basisvorming opnieuw op de rails te zetten en die plannen zijn bedacht vanuit een nieuwe visie op leren en didactiek.

Het nieuwe leren: motiveren

Wat is echt nieuw aan 'het nieuwe leren'? Het nieuwe leren spreekt tot de verbeelding, omdat het expliciet één van de grootste en steeds terugkerende problemen van het onderwijs benoemt: het gebrek aan motivatie om te leren op school. Buiten de school zijn leerlingen jongvolwassenen, vaak met veel verantwoordelijkheid en organisatievermogen (in baantjes, bij het sporten, in het verenigingsleven), maar in de klas zijn het lastige pubers die niks willen. De ouderen onder ons denken hierbij terug aan de indringende havo4-documentaire,

uitgezonden door de VPRO in 1992. Leerlingen in de Tweede Fase zijn puber én jongvolwassen tegelijk en het onderwijs moet daarbij aansluiten, in ieder geval door uit te gaan van meer zelfstandigheid. Wil dat kans van slagen hebben, dan moet de ontwikkeling van zelfstandigheid al in de brugklas op de rails worden gezet, zodat er van onder- naar bovenbouw sprake is van doorlopende leerlijnen. Die expliciete opbouw van de zelfstandigheid van leerlingen is een belangrijk kenmerk van het nieuwe leren. De huidige plannen voor de basisvorming gaan hier van uit, dus het 'nieuwe leren' krijgt steeds meer vaste voet in het onderwijs. Daarmee wordt de volgende noodzakelijke stap gezet in de verdere ontwikkeling van het leren op school.

Het schoolvak leren

Vanuit leerpsychologisch perspectief zou je kunnen zeggen dat de belangrijkste verandering teweeg wordt gebracht door het feit dat leren zélf een schoolvak geworden is. Dat komt doordat leerlingen van alles moeten leren dat niet specifiek binnen één van de schoolvakken aan bod komt. Globaal kun je hierbij zeggen dat het gaat om kennis, vaardigheden en attitudes die horen bij zelfstandig werken, samenwerken, onderzoek doen en presenteren. Hoe dit alles geleerd moet worden en welke didactiek docenten daarbij het beste kunnen hanteren, staan nog in de kinderschoenen. Wel is bekend hoe binnen de afzonderlijke schoolvakken winst kan worden geboet, maar hoe dat vervolgens schoolvakoverstijgend vorm krijgt, is in het voortgezet onderwijs nog maagdelijk terrein. Daarvoor zou eigenlijk een nieuw schoolvak moeten worden ontwikkeld, maar dan wel een schoolvak dat totaal afwijkt van wat we traditioneel onder schoolvakken verstaan. Leren zelf moet een schoolvak worden. Dan kan echter niet door leren te beschrijven zoals we dat met de andere schoolvakken doen (via kerndoelen, eindtermen, exameneisen op verschillende niveaus, beschreven door vakcommissies en veldadviesgroepen). Hoe dan wel?

Hierbij zijn twee aspecten van belang. Op de eerste plaats moeten we anders aankijken tegen de organisatie van lesgeven op school. Dat zien we nu al op veel scholen gebeuren en interessant is dat scholen daar eigen oplossingen voor bedenken. Sommige scholen gooien alles overboord en beginnen opnieuw, andere scholen kiezen voor het geleidelijke pad. In dit verband past het onderscheid dat Popper gemaakt heeft: utopian versus piecemeal engineering. Maar voor elke school geldt wat Beekmans zo mooi typeerde: de winkel moet wel tijdens de verbouwing open blijven. Hoe dat moet, wordt bepaald door de specifieke omstandigheden van de betreffende school. Daarin zal elke organisatie een eigen stijl hebben: de keuze voor langzaam of juist heel radicaal veranderen wordt door zoveel factoren bepaald dat daarvoor geen vast recept te geven is. Het tweede punt heeft te maken met de opstelling van docenten zelf: hoe kijken zij zelf tegen het leren van hun leerlingen aan?

De didactiek van leren

Als lerarenopleiders komen we veel op school en zitten we achter in de klas om met (beginnende) docenten hun lessen te kunnen evalueren. Door op al die scholen mee te draaien, kunnen we goed constateren, wat er zoal verandert. Dit kunnen we illustreren aan de hand van een mailtje dat we kregen van een docente waar we op lesbezoek zijn geweest:

“H4, de klas die niet zo goed ging tijdens jouw bezoek, is een stuk rustiger en aandachtiger geworden. Ik heb ze gezegd dat ik het de laatste tijd niet leuk vond om les te geven in hun klas en dat zij dat natuurlijk ook gemerkt moesten hebben. Daarna heb ik ze gevraagd om weg te gaan (zonder zich daarvoor bij de coördinator te hoeven melden) als ze de les niet nuttig vonden of niet hadden voorbereid. Sindsdien

gaan er vaak twee of drie lln. uit de les en heb ik een troef in handen om lln. weg te sturen op een niet onvriendelijk manier (Heb je het niet voorbereid? Ga dan maar iets anders doen, want tijdens de lessen wil ik werken en dat kan alleen als jullie je spullen afhebben). Natuurlijk is er wel eens iemand die een opdracht niet snapte, of echt veel te veel huiswerk voor die dag had... daar houd ik rekening mee, maar het mag niet ten koste gaan van de andere lln. Het werkt heel prettig en de lessen zijn effectief in een ontspannen sfeer. De lln. zijn tevreden en begrijpen heel goed wat wel en niet kan.”

Deze situatie vinden veel docenten nu vanzelfsprekend. Je kunt leerlingen – mits in voldoende mate aangestuurd met goede opdrachten – op hun verantwoordelijkheid aanspreken en daardoor kan het gebeuren dat leerlingen soms niet kunnen meedoen aan de les. Dat is ook geen probleem, want leerlingen kunnen zich tegenwoordig op verschillende plekken op school terugtrekken zonder anderen te storen. Elke school heeft studieplekken, mediatheek, stiltecentrum, studiecentrum of hoe ze ook mogen heten. Op deze manier verandert er veel in het werken met klassen en leerlingen. Was het klassieke beeld: de docent leidt en de leerlingen volgen, nu gebeurt er veel meer. Dat wordt goed duidelijk als je hierover met docenten praat. In alle soorten van het voortgezet onderwijs zijn de leerlingen op veel verschillende manieren met de leerstof bezig. Dat begint al in de brugklas en gaat door tot en met de afsluiting met een sector- of profielwerkstuk.

Al die activiteiten zorgen ervoor dat leerlingen veel meer dan vroeger met eigen vraagstellingen en bezigheden de leerstof begrijpen, verwerken en toepassen. Dat heeft gevolgen voor de didactiek, want door deze activiteiten ligt meer dan vroeger de bal bij de leerling. Vandaar ook het idee dat de docent een coach wordt van de leerlingen. Lesgeven betekent de leerlingen activeren en ervoor zorgen dat zij een eigen inbreng hebben bij het behandelen van de leerstof. Die eigen inbreng maakt het lesgebeuren wel wat onvoorspelbaar. Eigenlijk zou je kunnen zeggen dat lessen pas geslaagd zijn als ze anders verlopen dan ze door de docent zijn voorbereid, want inbreng betekent dat leerlingen zelf ook het verloop van de les kunnen bepalen. Vanuit leerpsychologisch perspectief verandert deze manier van werken de rol van de docent in de klas.

Overigens betekent deze veranderende rol niet dat docenten het initiatief uit handen moeten geven en alles maar moeten overlaten aan leerlingen. Uiteindelijk zijn het de docenten die de voorwaarden voor de werksfeer scheppen. Daarbinnen krijgen de leerlingen stap-voor-stap steeds meer vrijheden en moeten zij geleidelijk aan groeien in de mate van zelfstandigheid die zij op zich nemen. Daarmee zijn we weer op vertrouwd terrein, want deze ontwikkeling van zelfstandigheid, verantwoordelijkheid en autonomie van leerlingen is een ideaal dat al veel vroeger werd uitgedragen door de voortrekkers van de ‘traditionele vernieuwingscholen’, zowel Dewey, Montessori, Freinet, Kees Boeke etc. De ideeën van deze voortrekkers komen nu vanuit een andere invalshoek weer opnieuw aan de orde, onder meer doordat de mogelijkheden van ICT het onderwijs verrijkt hebben. Het is dus niet toevallig dat het huidige onderwijs in een hoofd-redactioneel commentaar van de NRC getypeerd werd als ‘ICT- Montessori’.

Jacques Haenen en Hans Wessels zijn lerarenopleider aan het Interfacultair Instituut voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Studievaardigheden (IVLOS) van de Universiteit Utrecht. Informatie: j.p.p.haenen@ivlos.uu.nl, hans.wessels@cito.nl.